

Hamza Memišević, MA
Informativni centar o Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu
Jugoslaviju (MKSJ) Sarajevo / Sarajevo Information Centre on the
International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)
hamzamemisevic@gmail.com

IZ NEDAVNE PROŠLOSTI: O KRATKOM XX VIJEKU¹

FROM THE RECENT PAST: ABOUT THE SHORT 20TH CENTURY²

U međunarodnim odnosima od Francuske revolucije pa do kraja Prvog svjetskog rata osnovnu liniju sukoba predstavljale su nacije. Zahvaljujući revoluciji u Rusiji 1917. godine te okončanju Prvog svjetskog rata ideologije počinju zauzimati dominantnu poziciju u političkom životu. Ideologije počinju diktirati procese, te stoga postaju nezaobilazan faktor u oblikovanju historije kratkog XX vijeka. Komunizam, fašizam, liberalizam, nacionalizam i druge ideologije tražile su svoje mjesto i svoje pristalice. Marksizam ideologiju shvaća kao skup ideja povezan sa vladajućom klasom, sa ciljem opravdanja postojećeg stanja. *In medias res* ideologije imaju intenciju da stvarni svijet prikažu iskrivljeno. Max Weber na ideologiju je gledao kao na sekularizirane derivate iz religije, gdje su uloge mitova itekako važne. Ideološke penetracije u XX vijeku bile su prisutne na području Balkana. U prošlom vijeku oblikovanje i realizacija politike iz aspekta moći, a ne morala, bili su veoma vidljivi i izraženi.

Dr. Safet Bandžović u svojoj knjizi vodi nas kroz XX vijek, odnosno kroz kratko dvadeseto stoljeće, kako ga je naslovio čuveni historičar Eric Hobsbawm. Knjiga autora Safeta Bandžovića govori o relevantnim događajima koji su oblikovali svjetsku i evropsku politiku ali i analizira poziciju Bošnjaka i Bosne u tom vremenu. Period historije koji se analizira u knjizi predstavlja burno razdoblje u bošnjačkoj historiji. U prilog tome ide činjenica da su bošnjački narod i Bosna kao njihova domovina u prethodnom stoljeću bili dijelom brojnih državno-pravnih struktura, od Austro-Ugarske, Kraljevine SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije, zatim Socijalističke

---

¹ Prikaz knjige Safeta Bandžovića *Ideja i iskustvo: Jugoslavenski socijalizam i bošnjačka pozicija*, (autorovo izdanje, 2017).

² A review of a book *Idea and experience : Yugoslav socialism and the Bosniak position* by Safet Bandžović (Author's edition, 2017).

Jugoslavije, da bi 1992. godine Republika Bosna i Hercegovina stekla internacionalno priznanje i mogućnost za artikulaciju vlastite politike. Radi se o obimnoj knjizi, koja se sastoji iz osam poglavlja, rezimea i bibliografije. U svim poglavljima iscrpno se preko svih relevantnih izvora tretira problematika obuhvaćena naslovom. Dakle, sadržaj je podijeljen u osam zasebnih poglavlja koja stoje u čvrstoj međusobnoj povezanosti. Prvo poglavlje knjige nosi naslov „Iluzije prošlosti i smjena stoljeća: Percepcije i interpretacije socijalističke ideje“ (str. 5–76). „Etatizam i egalitarizam: Sovjetska vizija socijalizma“ (str. 77–182) naziv je drugog poglavlja. Treće poglavlje naslovljeno je „Ideologizacija i refleksija: Predrevolucionarna doktrina jugoslavenskih komunista“ (str. 183–260). Glava četvrta nosi naslov „Politička religija i revolucionarni rat“ (str. 261–356). Peto poglavlje u knjizi jeste „Partijska država i granice socijalističke demokracije“ (str. 357–430). Naslov šestog poglavlja je „Idealitet i pluralistički realitet: Izazovi i iskušenja“ (str. 431–524). Naslov prethodnog poglavlja je „Nadzirano društvo“ (str. 525–612), dok posljednje poglavlje u knjizi nosi naslov „Krizna i dramtizacija kraja: Povratak historije“ (str. 613–714).

Zadatak historije jeste da propituje određene pojave, da bude sumnjičava i kritična spram društvenih pojava. Okončanjem Prvog svjetskog rata dolazi do stvaranja novih državno-pravnih realiteta. Kraljevina SHS našla se među novim državno-pravnim akterima. Sam proces nastanka Kraljevina SHS (od 3. oktobra 1929. godine Kraljevina Jugoslavija) determiniran je vanjskim djelovanjem. Milorad Ekmečić iznio je viđenje da SAD nisu blagonaklono gledale na nove države u Srednjoj Evropi i na Balkanu. Američko rukovodstvo stajalo je na pozicijama očuvanja Austro-Ugarske, smatrajući, kako Ekmečić zaključuje, da nove države predstavljaju prijetnju za mir. Ipak, ovaj plan SAD napustile su pod pritiskom Francuske i Engleske, koje su smatrale da bi obnovljena i modernizirana Monarhija mogla postati ponovno saveznica Njemačke (str. 191). Oktobarska revolucija onemogućila je realizaciju ideje o slavenskom carstvu nadziranom od Rusije. Na scenu je tada stupila Masarykova zamisao Male antante (Čehoslovačka, Rumunija i Jugoslavija), odnosno defanzivnog sistema namijenjenog za „slavensku branu njemačkoj težnji prema istoku, ali i širenju komunizma prema zapadnoj Europi“ (Janko Bekić). Prva Jugoslavija svakako je predstavljala kompliciranu državnu strukturu, gdje je nacionalno pitanje dominiralo. U prvom Jugoslaviji polazilo se od pretpostavke da postoji jedan narod, koji sačinjavaju tri plemena (Srbi, Hrvati i Slovenci).

Sima Marković kazao je da je „srpska teorija o narodnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca samo maska srpskog imperijalizma“. U prilog Markovićevim interpretacijama može se navesti razmišljanje Nikole Pašića,

koji će za ujedinjenje iz 1918. godine kazati da se radi o trećem valu proširenja Srbije, nakon 1878. godine i balkanskih ratova iz 1912. i 1913. godine (str. 187). Centralizam i nacionalni unitarizam sprečavali su da država rasterećeno egzistira i vrši svoje obaveze. Položaj Bošnjaka bio je otežan ostrašćenom politikom državnog vrha. Bećir Tanović navodi da je u prve tri godine nove države ubijeno 3.000 ljudi bošnjačke nacionalnosti. Tokom postojanja prve Jugoslavije Bosna je nazivana kao „provincija u pozadini“ (Kasim Suljević). Marginalizacija i diskriminacija Bošnjaka i njihove domovine doživjela je vrhunac tokom Cvetković – Mačekova sporazuma.

Krhkost Kraljevina Jugoslavije pokazao je početak Drugog svjetskog rata, kada se država raspala, a neki su narodi iskoristili metež za realizaciju svojih nacionalnih ciljeva. Tokom Drugog svjetskog rata na scenu su isplivali jugoslavenski komunisti, koji su od jednog malog pokreta, koji zabranjen 1920. godine, došli u priliku da na kraju velikog rata izvrše društvenu, ideološku i kulturnu revoluciju i da obnove Jugoslaviju na novim principima. U razdoblju Drugog svjetskog rata na tlu Jugoslavije djelovale su različite vojske i ideologije, od partizanskog pokreta, četnika, ustaša i stranih vojnih jedinica, prije svega njemačkih i italijanskih. Vodeće sile tog vremena zauzele su stav da se moraju obnoviti sve države, koje su razbijene od naci-fašističkih sila. Dakle, bilo je jasno da će se Jugoslavija obnoviti, no kakav će poredak biti, zavisilo je dijelom od odnosa snaga (str. 338). Činjenica je da su komunisti tokom trajanja ratnih sukoba pokazali širinu i uspjeli oformiti jednu širu platformu za realizaciju svojih ciljeva. Na to ukazuje podatak da su se partizanski odredi zvali „narodnooslobodilački i zbog toga što to nisu borbene formacije bilo koje političke partije ili grupe – u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, već su to borbeni odredi naroda Jugoslavije u kojima treba da se bore svi rodoljubi sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje“ (str. 253–254).

Autor navodi da Bošnjaci, kao i ostali narodi, u vremenu rata nisu imali jedinstveno mišljenje (str. 270). U pokušaju da se pronađu rješenja na probleme izazvane ratnim sukobima, Bošnjaci su tražili puteve spasa u NOP-u, ustašama, četnicima i saradnji sa Nijemcima. Činjenica je da su Bošnjaci pred izbivanje sukoba, a i tokom trajanja sukoba, bili najnezaštićeniji narod i lahak plijen. Ustanička zlodjela motivirana antimuslimanstvom učinila su da određeni broj Bošnjaka spas potraži u NDH. Iako srpska nacionalistička historiografija nastoji pokazati dominantnu ulogu muslimanskog elementa u NDH, to je daleko od istine. Četnička zlodjela nad muslimanskim stanovništvom doprinijela su masovnom pristupanju muslimana NOP-u, ali

svakako i pozitivna politika komunističkog vrha u pogledu rješavanja statusa Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice. Ovdje je važno naznačiti da od samog početka ratnih sukoba imamo prisustvo Bošnjaka u strukturama NOP-a. Mahmut Bušatlija Buš bio je zadužen za organizaciju ustanka, a po saznanju da se sprema ustanak, ustaške vlasti uhapsile su Ferida Čengića, Fazliju Alikalfića, Muhameda i Mustafu Čengića. Dragan Aleksić navodi da su jednu grupu kvislinga sačinjavali ljudi koji su željeli udovoljiti svojim ciljevima. Drugu grupu činili su oni ljudi koji su smatrali da u tom trenutku treba nešto da učine za svoj narod, da ga zaštite i brane, makar bili primorani da sarađuju sa okupatorom (str. 246). Autor navodi podatak da je u Beogradu od 270.000 stanovnika njih 9.000 bilo njemačkih doušnika (str. 246).

Ostrašćena srpska nacionalistička historiografija nastoji nametnuti crno-bijelu sliku historije tokom perioda 1941–1945, odnosno da su samo Srbi bili antifašistički raspoloženi, a dok su ostali narodi blagonaklono gledali na fašizam i utrkivali se u saradnji sa okupatorom. Takav stav otežava nam razumijevanje prilika na prostoru Jugoslavije. Ciljano se prešućuje i izbacuje nepoželjna historija, a snažno se forsira ono što pogoduje trenutku povijesti. Jovo Bakić smatra da je srpski nacionalizam u mnogim situacijama samoviktimizirajući, odnosno da se nastoji stvoriti slika da su Srbi jedine žrtve, a žrtve srpskih zločina nastoje se relativizirati ili negirati (str. 247). Forsiranje narativa o Draži Mihailoviću kao prvom borcu protiv fašizma u Evropi ne odgovara historijskoj istini. Uzet ćemo kao pretpostavku da je Mihailović bio prvi gerilac u Evropi, no što je bilo sa pokretom otpora u Poljskoj. Poznato je da je Drugi svjetski rat započeo napadom na Poljsku. Upravo je napad zahtijevao neki vid otpora i organizacije. Witold Pilecki i Jan Włodarkiewicz osnovali su 9. novembra 1941. godine Tajnu poljsku vojsku, koja je 1942. godine preimenovana u Armia Krajowa. Draža Mihailović, kao eksponent izbjegličke vlade, komuniste je smatrao većim neprijateljima od okupatora (str. 248). Također NDH i vlada Milana Nedića u Srbiji ne dobijaju isti tretman. Dok je NDH označena kao produžena ruka nacističke Njemačke, genocidna tvorevina uperena protiv nehrvatskih elemenata, Nedićeva vlada ostaje izvan kritika. U Srbiji je sve više onih koji pozitivno vrednuju djelovanje Nedića i njegove vlade. U kontekstu Nedića prisutna je selektivna historija, odnosno isticanje onih momenata koji ga prikazuju kao žrtvu vremena. Sam Nedić prije izbijanja sukoba bio je sudionik u Cvetković – Mačekovoj vladi, gdje je jasno isticao svoj fašistički stav, energično pomažući pokret Dimitrija Ljotića Zbor i zalažući se za približavanje Jugoslavije silama Osovine (str. 256). Beograd je bio prvi Judenfrei, a komunizam je anatemisan zbog navodne veze sa Jevrejima. Kada su bošnjački predstavnici pisali čuvene rezolucije, u Beogradu je objavljen Apel srpskom narodu. Dokument je potpisalo 546 osoba naučnog,

vjerskog i političkog autoriteta. U dokumentu se narod poziva na poštivanje okupatorskog poretka.

Spašavanje i pružanje pomoći srpskom stanovništvu nije spasilo muslimane od četničkog noža. Ustaška politika vješto je koristila ratni metež i neugodnosti iz prve Jugoslavije u cilju stvaranja razdora među muslimanima i pravoslavicima. Tome svjedoči podatak da su ustaše prilikom činjenja zlodjela koristili fesove. Bjelovarska pukovnija je iz sarajevskih radionica naručila 5.000 fesova, dok je iz Sarajeva upućena prema Višegradu četa domobrana koja se sastojala od Hrvata, koji su na glavama nosili fesove (str. 280).

Komunistima se prigovara da su događaje u periodu 1941–1945. iskoristili za provedbu svojih ciljeva, odnosno za ideološku, kulturnu i političku revoluciju. Oponenti im prigovaraju da je njihova vodilja bilo djelo *Dječija bolest ljevičarstva u komunizmu*, gdje je Lenjin formulirao zakone revolucije. On jasno kaže: „Nije dovoljno da eksploatisane i potlačene mase postanu svesne nemogućnosti daljeg življenja na stari način i da zahtijevaju promjene;... za revoluciju je neophodno da ni eksploatatori ne mogu više živjeti i vladati na stari način...; tek onda, kada niži sloj više ne želi staro, a gornji sloj ne može da nastavi na stari način ...; tek onda revolucija može pobijediti... to jest, revolucija je nemoguća bez nacionalne krize“ (str. 83). Jugoslavenski komunisti u periodu 1941–1945. nisu pridavali pažnju klasnim pitanjima, već su fokus stavljali na jačanje NOB-a. Uspjeli su u svoje redove uključiti raznovrsne kategorije i sve nacionalnosti, čak je i veliki broj klera pristupio NOP-u. Ipak, historijska je istina da su nakon jačanja i ostvarivanja potpune kontrole i dominacije komunisti pokazali pravo lice prema religiji, klasnim neprijateljima i svim stvarnim i potencijalnim oponentima režima. Religija je zakonskim propisima oslabljena, izolovana, lišena svake moći i utjecaja. Krhkost religija i religijskih institucija najbolje oslikava podrška reisul-uleme Ibrahima Fejića za skidanje zara i feredže (str. 499).

U svrhu kreiranja dominantnog narativa poseže se za monopolizacijom termina *antifašizam*. Nastoji se stvoriti diskurs u kojem su samo članovi partije bili antifašisti, a ljudi izvan partije ostrašćene pristalice fašizma. Podatak na kraju rata govori da je NOP brojao 800.000 vojnika, a KPJ u istom trenutku imala je 140.000 članova, od kojih je oko 85.000 bilo u Armiji (str. 474–475). Partija nakon uspostave dominacije postaje isključiva i nameće se kao jedini arbitar u društvu. Amnestija pripadnika četničkog pokreta izvršena je po naredbi Staljina i Čerčila (Esad Čimić). Objašnjenje za takve poteze treba tražiti u političkom pragmatizmu Tita, da se Srbi kao najbrojniji narode zadovolje i drže pod kontrolom. Na ovom primjeru najjasnije se uviđa aspekt moći, a ne morala, u političkom djelovanju.

Masovni zločini četnika umnogome su prešućeni, a partija je, kako navodi profesor Enes Durmišević, postala „inkubator četništva“. Interpretacija Dušana Bilandžića može poslužiti kao zanimljivo objašnjenje za odnos Tita i Srba. On navodi: „AVNOJ-ska koncepcija poništila je rezultate Srbije iz ranijih razdoblja, negirala je monarhijsko uređenje i izjednačavala je npr. s njenom južnom 'pokrajinom' Makedonijom, kojoj je bilo zabranjeno ime. Srbija je to prihvatila, po mišljenju Bilandžića, zato što je izgubila moć u Drugom svjetskom ratu. Srbija je u tom ratu izgubila tri vojske; prvo izgubila je vojsku Kraljevine Jugoslavije. To je bila njezina vojska, jer od 160 generala samo dvojica nisu bili Srbi. Drugo, izgubila je partizansku armiju u Uzičkoj republici, od koje nije ostalo gotovo ništa. Treće, izgubila je vojsku Draže Mihailovića. Dakle, nacija koja u jednom ratu izgubi tri vojske nema više snage nametati svoju politiku... Dakle, odluke AVNOJ-a Srbija nije rado prihvatila, ali je s druge strane i takva Jugoslavija, koja je rušila srbijansku politiku i ideologiju, osigurala Srbiji da svi Srbi žive u jednoj državi, a to je za nju tada bilo vrlo prihvatljivo“ (str. 497). Srbija je tokom trajanja druge Jugoslavije nastavila uspješno koristiti taktiku neutraliziranja Hrvatske i Slovenije i okupljanja Bosne, Makedonije i Crne Gore za provedbu svoje politike. Slične stavove dijeli i Latinka Perović smatrajući da je u višenacionalnoj državi nemoguće vladati bez sporazuma sa većinskim narodom. Tako su policija, vojska i vanjski poslovi najduže bili pod kontrolom srpskih kadrova (str. 580).

U periodu 1945–1963. Jugoslavija je centralistički uređena. Praksa centralističkog uređenja doživjela je kritiku i osudu na sastanku jugoslavenskog vrha 1965. godine, gdje je izrečena kritika unitarizma kao prakse koja može uništiti drugu Jugoslaviju, kao i prvu. Time je najavljen put prema federaciji ili konfederacije odnosno, kako je to Kardelj, kazao: „Mi ćemo pokušati stvoriti konfederaciju, ako ne bude ni to išlo, treba dići ruke od Jugoslavije“ (str. 497). Odlazak Aleksandra Rankovića sa političke scene u određenoj mjeri olakšao je položaj nesrpskim narodima. Ustav iz 1974. godine dodatno je ojačao zastupljenost republika i pokrajina. Kosovo i Vojvodina, dvije konstitutivne pokrajine SR Srbije, dobile su veću autonomiju, a Bošnjaci su prvi put dobili ravnopravan status. Bitno je kazati da je Ustav iz 1963. godine sadržavao odredbe o pravu republika na samoodređenje i otcjepljenje (str. 478).

Konkretno u slučaju Bošnjaka, po okončanju rata nastavljeno je sa politikom marginalizacije i diskriminacije. Pojedinci koji nisu imali grijeh prema novom poretku eliminirani su iz političkog života zbog straha vladajućih struktura da bi mogli postati moćna opozicija. Tako su u razdoblju 1945–1952. eliminirani Muhamed Sudžuka, Hamdija Čemerlić, Meho Šahinagić i

Sulejman Filipović, a ostali intelektualci su čak bili zatvarani (str. 464). Poslijeratni period dosta je sličio periodu Staljinovih čistki, kada se i zbog najmanje sumnje gubila glava. Ako je Staljin Marxovu devizu „Sumnjati u sve“ pretvorio u „sumnjati u svakoga“ (str. 96), isto se može pripisati Titu i partijskom vrhu nakon rata. Milovan Đilas napisao je da ga je opijenost dogmom i revolucijom sprečavala da uvidi kritiku njemačke komunistkinje Roze Luksemburg, „da bez ličnih sloboda nije moguće nikakvo demokratsko, pa samim tim ni socijalističko društvo“. Dobar period partijski vrh slijedio je politiku nacionalne desubjektivizacije Bošnjaka. Godine 1948. Moša Pijade negirao je nacionalni subjektivitet i postojanje Bošnjaka, a Vida Tomišić je u intervju 1966. godine, upitana da objasni šta misli pod jugoslavenskim patriotizmom, kazala: „Jednakopravno udruživanje raznih naroda. Imamo šest republika, pet naroda, četiri jezika, tri religije, dva pisma i jednu federativnu zajednicu“ (str. 516). Bosna i Hercegovina nosila je etiketu tamnog vilajeta tokom druge Jugoslavije zbog žestokog obračuna sa neistomišljenicima. U razdoblju od 1945. do 1954. u Bosni je osuđeno 110 imama, 154 katolička svećenika i 48 pravoslavnih sveštenika (str. 394). Isforsirana priča o partiji kao avangardi nije imala utemeljenja. Kada je 1948. godine došlo do reorganizacije i osnivanja KPBiH, veliki broj članstva bio je bez obrazovanja. Bez ikakve škole bilo je 20,70% članstva, 57,30% bilo je sa samo četiri razreda osnovne škole, sa nepotpunom srednjom školom 17,50%, sa srednjom školom 2,80%, a fakultetom 1,80%. Na nivou čitave države u razdoblju 1945–1961. diplomu je steklo 130.000 osoba, dok je doktorat steklo 1.100 osoba. Autor navodi podatak da se na popisu 1961. godine 26% populacije izjasnilo bukvalno, a 78% funkcionalno nepismenim. To jasno ukazuje na pogubnost ideološke isključivosti i zatvorenosti prema novom i modernom, svodeći čitav jedan sistem na prosječnost (str. 379). Bosansko stanovništvo, prema popisu iz 1981. godine, činilo je 22% emigracije iz Jugoslavije. Bosna je bila republika sa najvećim brojem opština u državi. Iz tih opština više od 20% domaćinstava imalo je barem jednog člana u inostranstvu na radu (str. 596). Kada se objektivno analizira, Bosna i Hercegovina je u novom poretku imala ograničenu državnost, a nacionalna afirmacija bošnjačkog naroda imala je različite faze. Srbijanski političari priznavanje muslimanske nacije tretirali su kao partijsku intervenciju, odnosno da je muslimanska nacija produkt partije. Afirmacija muslimanske nacije nije bilo najsretnije rješenje. Istine radi, i hrvatski i srpski narod određen je elementima religije u dobroj mjeri, ali nije bio sveden na religijsku zajednicu. Ovakav potez partije nije riješio bosansko nacionalno pitanje, već ga dodatno zamrsio. Paradoks ove odluke najbolje objašnjava Ernest Gellner: „Da biste danas bili bosanskim Muslimanom, ne morate vjerovati da nema boga osim Allaha i da je Muhamed njegov prorok, nego ste morali izgubiti tu vjeru.“ Kao što nije bilo dovoljno hrabrosti i spremnosti

da se podrži Husagu Ćišića kada se borio za bosansku stvar po okončanju rata u skupštini, tako i prilikom rješavanja nacionalnog pitanja nije bilo hrabrosti da se bude nasuprot partije. Očuvanje odnosa sa muslimanskim zemljama kroz Pokret nesvrstanih i želja da se održi njihova blagonaklonost tjerali su partiju da „muslimansko pitanje“ skine sa dnevnog reda. Apsolutna spremnost da se bez pogovora izvrše naredbe partije i slijepo slijedenje dominirali su bosanskom političkom scenom. Islamska zajednica potpuno je kontrolisana i račun je polagala sistemu, a ne svojim vjernicima (str. 508). Godine 1954. ponovno je na dnevni red stavljen sporazum o iseljavanju muslimana iz Jugoslavije u Tursku.

Na vanjskopolitičkom planu ne može se dobiti potpuna slika bez razumijevanja sovjetsko-jugoslavenskih veza. Od 1919. godine KPJ bila je lojalna Kominterni, stoga kasnija sovjetizacija Jugoslavije nakon 1945. godine ne treba biti iznenađenje. Iste godine potpisan je ugovor o uzajamnoj pomoći između SSSR-a i Jugoslavije. Ipak, različita viđenja na određena neuralgična pitanja te osude ponašanja sovjetske vojske tokom 1944. godine dovest će do raskola. Titova pomoć komunistima tokom građanskog rata u Grčkoj, nasuprot odluci SSSR-a sa SAD-om i Velikom Britanijom da se Grčka prepusti zapadnom bloku i ideja balkanske federacije nisu odgovarali sovjetskom vrhu. Nakon toga uslijedila je rezolucija Informbiroa. Dr. Ivo Banac iznio je mišljenje da, sve dok je Staljin predstavljao prijatnu Jugoslaviji, država je bila u procesu demokratizacije, modernizacije i integracije sa zapadnim svijetom. Zahvaljujući Balkanskom paktu sa Grčkom i Turskom Jugoslavija je jednom nogom bila u NATO-savezu. Smrt Staljina udaljila je Jugoslaviju od modernih tokova, jer je nestao strah i pritisak, a odnosi između SSSR-a i Jugoslavije ponovno su obnovljeni. Dr. Bandžović navodi da se rascjep između SSSR-a i Jugoslavije pomno pratio na Zapadu, a ovaj period Jugoslavija ne bi mogla preživjeti bez pomoći zapadnih zemalja. Autor navodi mišljenje Valtera Robertsa koji smatra da je rascjep između Jugoslavije i SSSR-a u tom momentu bila pozitivna stvar za Zapad. Ovaj raskol za posljedicu je imao Goli otok.

Nedostatak alternative i nemogućnost da zdravi glasovi izvan partije progovore o važnim temama onemogućili su razvoj afirmativne politike, a u konačnici i opstanak Jugoslavije. Harizmatični vođa Tito morao je umrijeti, a problem harizmatiskog vođe i vlade je da njegovom smrću prestaju čuda, kako to zaključuje Weber. Nakon Titove smrti ponovno se recikliraju stare nacionalističke ideje. Srbija i Hrvatska traže priliku da realiziraju svoje velikodržavne projekte. Pojava Memoranduma SANU i Miloševića jasno je ukazivala na namjere Beograda. Miloševićev dolazak nakon osme sjednice imao je sljedeću poruku: „Ili će Jugoslavija predstavljati i centraliziranu

državu po zahtjevu Beograda, ili je neće biti“ (str. 641). Posljednjih godina Jugoslavije politika se kreira u srpsko-slovenačko-hrvatskom trouglu, smatra autor (str. 656). Srbija i Slovenija svojim potezima radili su na slabljenju države. Kao dokaz našoj tvrdnji možemo navesti ustavne akte Srbije i Slovenije 1990. godine prema kojima je važenje saveznih akata uslovljeno njihovom usklađenošću sa interesima tih dviju republika. Srbija je otišla korak dalje kada je izvršila upad u platni sistem; definitivno, afera koja je bila veća i snažnija od afere Agrokomerc, ali bez konačnog epiloga (str. 668). Rat u Sloveniji označio je kraj Jugoslavije. Jugoslavenski vrh nije pokazao volju da zadrži Sloveniju u jugoslavenskoj zajednici, već se opredijelio za puštanje Slovenije. Andrej Mitrović zaključuje „da su obje Jugoslavije funkcionirale na srpsko-slovenačkoj slozi. Slovenija je bila i značajan regulator srpsko-hrvatskih odnosa, od vitalnog značaja za trajanje Jugoslavije“ (str. 698).

Povijest i politika XX vijeka bili su puni burnih trenutaka i odluka koje su određene narode učinili sretnim, a određene učinili nesretnim. Prethodni vijek započeo je genocidom i završio genocidom. Ideje i ideologije sa početka stoljeća ponovno su postale aktualne početkom 80-ih i 90-ih. Nacionalizam i religija preuzimaju primat i dobrim dijelom određuju tokove savremene političke zbilje. Knjiga dr. Safeta Bandžovića predstavlja ozbiljnu i dubinsku studiju o XX vijeku, važnim procesima i događajima ali također govori o sudbini bošnjačkog naroda u kratkom XX vijeku. Slobodno se može kazati da knjiga dr. Bandžovića predstavlja najcjelovitije djelo na ovim prostorima o XX vijeku i bošnjačkoj poziciji u tom periodu. Prilikom rješavanja ostalih otvorenih pitanja ovo štivo definitivno predstavlja nezaobilaznu podlogu.